

Józef Baniak¹

MAŁŻEŃSTWO I ROZWODY W ŚWIADOMOŚCI MŁODZIEŻY POLSKIEJ PRZEŁOMU XX I XXI WIEKU W ŚWIETLE BADAŃ SOCJOLOGICZNYCH

Streszczenie

W artykule przedstawiono analizę nastawienia (poglądy, postawy i działania) uczniów szkół średnich i studentów wyższych uczelni w Polsce w XX wieku i w obu dekadach XXI wieku do instytucji małżeństwa i do rozwodów małżeńskich. Podstawę tej analizy stanowią wyniki różnych badań socjologicznych zrealizowanych w obu tych okresach. W zakres nastawienia młodzieży polskiej do małżeństwa i rozwodów wchodzi następujące zagadnienia: małżeństwo jako wartość podstawowa i uroczysta; małżeństwo sakramentalne – jego nierozzerwalność i trwałość; postawy młodzieży wobec ślubu kościelnego i cywilnego; postawy młodzieży wobec rozwodów małżeńskich i rozpadu rodziny. Wskaźniki empiryczne ukazują proces trwałości i zmiany w nastawieniu młodzieży polskiej do małżeństwa i rozwodów w okresie z przełomu obu wieków – zarówno do małżeństwa sakramentalnego, jak i do cywilnych związków małżeńskich. Jakie czynniki sprzyjające trwałości małżeństwa dostrzegają badana młodzież, a jakie były najczęściej powody jego rozpadu i prowadziły wprost do rozejścia się małżonków? Jak badana młodzież osobiście postrzegają i oceniają trwałość małżeństwa, a jak rozwód w wyniku jego rozpadu? Na te pytania odpowiada ten artykuł.

Słowa kluczowe: małżeństwo sakramentalne, małżeństwo świeckie, ślub kościelny, ślub świecki, rozwody, licealiści, studenci

---

¹ Prof. dr hab. Józef Baniak, Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu, Wydział Socjologii, Zakład Socjologii Cywilizacji; ORCID: 0000-0002-8423-5362. Adres do korespondencji: 62-800 Kalisz, ul. Cegielniana 2/25, e-mail: j.baniak@amu.edu.pl, jozef.baniak@poczta.onet.pl.

MARRIAGE AND DIVORCE IN THE MINDS OF POLISH YOUTH AT THE TURN OF THE TWENTIETH AND TWENTIETH CENTURIES IN THE LIGHT OF SOCIOLOGICAL RESEARCH

Abstract

This article presents an analysis of attitudes (views, attitudes and actions) of high school and university students in Poland in the 20th century and in both decades of the 21st century towards the institution of marriage and towards marital divorce. The analysis is based on the results of various sociological studies carried out in both periods. The attitudes of Polish youth to marriage and divorce include the following issues: marriage as a fundamental and solemn value; sacramental marriage – its indissolubility and durability; young people's attitudes towards church and civil weddings; young people's attitudes towards marital divorce and family breakdown. Empirical indicators show the process of durability and changes in the attitude of Polish youth to marriage and divorce at the turn of the two centuries – both to sacramental marriage and to civil marriages. What factors contributing to the durability of the marriage were noticed by the surveyed youth, and what were the most common reasons for its breakdown and led directly to the splitting up of the spouses? How did the surveyed youth personally perceive and assess the durability of marriage, and as divorce as a result of its disintegration.

Keywords: sacramental marriage, secular marriage, church weddings, secular weddings, divorces, high school students, university students

Wstęp

W czasach współczesnych można zadać następujące pytania: Jakie miejsce w hierarchii wartości podstawowych młodzieży polskiej zajmowały na przełomie wieków małżeństwo i rozwody? Jakie postawy zajmowała polska młodzież w tym okresie wobec trwałości i nierozzerwalności małżeństwa? Jakie było nastawienie młodzieży do rozwodu małżeńskiego? Na te pytania odpowiemy w tym artykule, biorąc pod uwagę wyniki licznych badań socjologicznych zrealizowanych wśród młodzieży szkół średnich i akademickiej w drugiej połowie XX wieku i w obu dekadach XXI wieku.

Młodzież polska znajduje się w polu napięć pomiędzy sekularyzacją i ewangelizacją, nie da się więc opisać jej w kategoriach jednorodnego faktu społecznego. Z jednej strony jest silny proces sekularyzacji (na przykład kryzys przekazu wiary), z drugiej strony ważne są oddziaływania Kościoła katolickiego i innych Kościołów chrześcijańskich oraz nowych ruchów religijnych na świadomość młodych (tradycyjna czy nowa forma ewangelizacji). W konsekwencji tych odrębnych i zmiennych sposobów oddziaływań społeczno-kulturowych należy przyjąć „wielościeżkową” interpretację procesów przemian w nastawieniu młodzieży polskiej do małżeństwa i rozwodów. Wielu badaczy prognozuje w Polsce te same procesy przemian w podejściu młodzieży do moralności małżeńskiej, jakie były w przeszłości i są obecnie w krajach zachodnioeuropejskich

(liberalizm i permissywizm moralny jest dobrym towarem eksportowym). Inni badacze są skłonni zarezerwować „specyficzną ścieżkę” rozwojową tej sfery moralności w środowiskach młodzieżowych². Wojciech Świątkiewicz, socjolog religii z Uniwersytetu Śląskiego w Katowicach, twierdzi: „Jeżeli pokoleniu młodzieży przypada szczególna rola kształtowania przyszłości kultury i moralności, modelowania aspiracji, stylów życia, wzorów konsumpcji, albo też eliminujących je z postulowanego kanonu nowoczesności, to dokonana diagnoza kondycji religijno-moralnej młodzieży ma nie tylko znaczenie teoretyczne i naukowe, ale i praktyczne oraz wychowawcze”³.

Problematyka tego artykułu mieści się w ramach paradygmatu zatytułowanego „ciągłość i zmiana”. Ciągłość ta oznacza i obejmuje trwałość niektórych elementów w pozytywnym nastawieniu młodzieży polskiej do małżeństwa i rozwodów w przyjętym przedziale czasu lokowanym na przełomie XX i XXI wieku. Zmiana zaś obejmuje zanikanie elementów pozytywnego nastawienia polskiej młodzieży do małżeństwa i do rozwodów w tym okresie pod presją różnych czynników obiektywnych i subiektywnych, ustępując miejsca elementom negatywnym. Problem główny został ujęty w następującym pytaniu ogólnym: jak kształtowało się nastawienie badanej młodzieży polskiej do instytucji małżeństwa i rozwodów w swym wymiarze pozytywnym (trwałości) i negatywnym (zmiany), w przyjętym okresie lokowanym na przełomie XX i XXI wieku, postrzegane według jej deklaracji? Z tego pytania wywodzą się liczne pytania szczegółowe, które będą ukazane dalej w analizie podjętej tu problematyki. Przedmiotem artykułu są deklaracje badanej młodzieży polskiej dotyczące jej nastawienia do małżeństwa i rozwodów w przyjętym przedziale czasu na przełomie XX i XXI wieku. W opracowaniu tym niezbędna okazała się metoda analizy i szczegółowej prezentacji wyników dostępnych badań socjologicznych dotyczących tego tematu, przeprowadzonych w końcowej dekadzie XX wieku i w obydwu dekadach XXI wieku. Metody porównawczej nie można było zastosować w pełni ze względu na odmienne założenia badawcze stosowane przez autorów w tym okresie. Prezentacja „zapomnianych” nieco wyników badań z XX wieku na ten temat jest uzasadniona.

1. Małżeństwo wśród wartości podstawowych i uroczystych

Współcześnie w niektórych środowiskach społecznych, zwłaszcza młodzieżowych, związek małżeński napotyka na konkurencję tzw. związku partnerskiego, który często jest postrzegany jako bardziej „nowoczesny” czy „na czasie” lub „na fali oczekiwań młodzieży”, a przede wszystkim „bezpieczniejszy” niż małżeństwo ujmowane tradycyjnie jako związek „na całe życie”, trwałe i nierozwiązywalny, choćby z religijnego punktu

2 Rafał Boguszewski, „Od zinstytucjonalizowanej do zindywidualizowanej religijności Polaków w procesie przemian”, w: *Globalny i lokalny wymiar religii. Polska w kontekście europejskim*, red. Irena Borowik, Andrzej Górny, Wojciech Świątkiewicz (Kraków: Zakład Wydawniczy Nomos, 2016), 135–147.

3 Wojciech Świątkiewicz, „Młodzież a religia”, w: *Leksykon pedagogiki religii*, red. Cyprian Rogowski (Warszawa: Verbinum 2007), 414–418.

widzenia. W warunkach indywidualizacji planów życiowych i pluralizmu form życia jednostki mogą rozstrzygać w sposób wolny, w jakim związku chcą z sobą żyć, jak długo i na jakich warunkach. W niektórych krajach pozamałżeńskie wspólnoty życia stają się zjawiskiem bardzo popularnym i masowym⁴. Z drugiej zaś strony zmniejsza się znaczenie małżeństwa usankcjonowanego społecznie na rzecz kohabitacji i innych wolnych związków. Jednak pomimo wielości form życia małżeńskiego i rodzinnego w dalszym ciągu instytucja małżeństwa jest najczęściej wybieraną formą życia wspólnego i przez Europejczyków nie jest uważana za coś przestarzałego⁵.

Ks. Janusz Mariański, socjolog religii z Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego Jana Pawła II (dalej KUL), zaznacza: „Formalne związki małżeńskie ustępują powoli miejsca różnorodnym związkom nieformalnym (tzw. wolne związki). Ich nasilenie się w społeczeństwie świadczy o kryzysie małżeństwa i rodziny w ich dotychczasowych kształtach, o dezintegracji tradycyjnej więzi rodzinnej. W ponowoczesnym społeczeństwie zalegalizowane małżeństwo kobiety i mężczyzny nie jest jedynym związkiem niosącym szczęście i zadowolenie. Rozwój alternatywnych form i modeli małżeństwa i rodziny jest z pewnością wskaźnikiem postępujących procesów indywidualizacji”⁶.

W warunkach głębokich przemian życia codziennego związki nieformalne, zwane też nieortodoksyjnymi, nie są traktowane z wyraźną dezaprobatą, lecz znajdują społeczną akceptację jako norma formy życia wspólnotowego. Niekiedy, obok tradycyjnego pojęcia „rodzina”, stosują termin „kategorie rodzinne”⁷. Irena Kowalska, socjolog rodziny, zaznacza: „Współczesny model partnerstwa jest postrzegany raczej w kategoriach osiągnięcia przyjemności niż dzielenia odpowiedzialności. Liberalizacja postaw i zachowań wyzwala w młodych ludziach chęć uwolnienia się spod wpływu rodziców tak szybko, jak to jest możliwe, i do korzystania z wolności bez barier. W takim wzorcu jest więcej miejsca dla wolnego związku z kilkoma kolejnymi partnerami lub partnerkami niż dla małżeństwa, które zobowiązuje do wierności i odpowiedzialności. Wpływ kultury zachodniej na współczesne zachowania młodego pokolenia jest oczywisty i coraz trudniej będzie mu się oprzeć”⁸.

Z badań socjologicznych zrealizowanych w 1998 roku w Kaliszu wśród licealistów i w Poznaniu wśród studentów wynika, że ponad połowa uczniów i około trzech piątych studentów wyraziło pogląd, że nieformalne związki seksualne są potrzebne ludziom

4 Rosemarie Nave-Herz, „Nichteheliche Lebensgemeinschaft als Beispiel gesellschaftlicher Differenzierung”, w: *Nichteheliche Lebensgemeinschaften. Analysen zum Wandel partnerschaftlicher Lebensformen*, hrsg. von Thomas Klein, Wolfgang Lauterbach (Opladen: Leske + Budrich, 1999), 37.

5 Alfred Dubach, „Einstellung zu Ehe und Familie in Nähe und Distanz zu den Kirchen”, w: *Lebenswerte. Religion und Lebensführung in der Schweiz*, hrsg. von Schweizerischen Pastoralsoziologischen Institut (Zürich: Schweizerischen Pastoralsoziologischen Institut, 2001), 84–85.

6 Janusz Mariański, *Między sekularyzacją i ewangelizacją. Wartości prorodzinne świadomości młodzieży szkół średnich* (Lublin: Towarzystwo Naukowe KUL, 2003), 18–206.

7 Grażyna Dobrodzicka, „Ewolucja wartości rodzinnych”, w: *Zmiany w życiu Polaków w gospodarce rynkowej*, red. Lidia Beskid (Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe 1999), 143.

8 Irena Kowalska, „Postawy i zachowania matrymonialne oraz prokreacyjne w okresie transformacji ekonomicznej”, *Ethos* 14, 3 (2001): 155–156.

i z tej racji powinny istnieć. Jednak równocześnie niespełna dwie trzecie licealistów nie chciałoby trwać w długotrwałej kohabitacji lub w innym nieformalnym związku (60,8%), a nieco więcej niż co piąty badany respondent byłby skłonny żyć w związku nieformalnym nawet dogonnie. Wielu respondentów brało pod uwagę jedynie związki krótkotrwałe, traktując je jako swoisty etap przed decyzją o ich zalegalizowaniu z danym partnerem/partnerką albo o ich odrzuceniu⁹.

Wśród młodzieży szkół ponadpodstawowych w Katowicach w 1998 roku 72,6% badanych wysoko oceniło małżeństwo i pragnęło zrealizować swoją przyszłość właśnie w związku małżeńskim, widząc w nim jednocześnie podstawę do założenia rodziny¹⁰. Jeszcze większe wskaźniki aprobaty i wysokiej oceny małżeństwa uzyskano w badaniach studentów polskich z różnych uczelni w 2001 roku, które wykazały, że aż 86% ankietowanych studentów pragnęło sformalizować swój związek partnerski z kochaną osobą, w tym większość preferowała ślub kościelny – 75%. Natomiast tylko 11% zamierzało zawrzeć małżeństwo cywilne w świeckim obrzędzie i niespełna 14% zamierzało pozostać w dotychczasowym związku nieformalnym, nie przewidując żadnej formy sformalizowania tego związku – ani jako cywilny, ani jako religijny. Krystyna Slany tak to wyjaśnia: „Instytucja małżeństwa jest najodpowiedniejszą dla badanych studentów formą skupiającą ludzi połączonych uczuciem – jest wyrazem wzajemnej miłości”¹¹.

Badania socjologiczne zrealizowane wśród młodzieży szkół średnich w 1998 roku pod kierunkiem ks. Janusza Mariańskiego w siedmiu miastach polskich różnej wielkości wśród różnej wielkości prób respondentów wykazały, że trzy czwarte ankietowanych w każdym z badanych miast widziało swoją przyszłość w związku małżeńskim (od 76,2% w Gdańsku do 83,6% w Rykach, przez 79,8% w Jastrzębiu Zdroju, 77,1% w Chełmie, 79,3% w Rzeszowie, 81,5% w Lublinie, 82,2% w Poniatowej, a wskaźnik łączny z wszystkich miast wynosił 79,9% badanych). W związku małżeńskim bez ślubu kościelnego (?) chciałoby żyć zaledwie 9,1% badanych, w tym najmniej w Rykach (6,7%) i najwięcej w Gdańsku (12,8%); w luźnych spotkaniach z wieloma partnerami – 6,3% (od 5,1% do 10%) lub w samotności – 3,1% (od 2,5% do 4,4%). Tylko nieliczni badani uczniowie nie ujawnili swojego poglądu w tej kwestii lub nie udzielili odpowiedzi na pytanie. Dominująca większość badanej młodzieży wysoko oceniała wartość małżeństwa, stąd w nim i kobiety, i mężczyźni w tej grupie lokowali swoją przyszłość właśnie w małżeństwie (79,9%)¹².

Wśród młodzieży z klas maturalnych w Lublinie w roku szkolnym 2003/2004 zdecydowana większość ankietowanych uznała małżeństwo za ważny cel w swoim życiu –

9 Józef Baniak, „Kohabitacja niezamężna i małżeństwo w świadomości młodzieży licealnej i akademickiej. Studium socjologiczne na przykładzie Kalisza i Poznania”, *Poznańskie Studia Teologiczne* 11 (2001): 225–227.

10 Ewa Budzyńska, „Model małżeństwa i rodziny u młodzieży wielkomiejskiej (na przykładzie Katowic)”, w: *Współczesne rodziny polskie – ich stan i kierunek przemian*, red. Zbigniew Tyszcza (Poznań: Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza, 2001), 304–305.

11 Krystyna Slany, *Alternatywne formy życia małżeńsko-rodzinnego w ponowoczesnym świecie* (Kraków: Zakład Wydawniczy Nomos, 2002), 211–212.

12 Mariański, *Między sekularyzacją i ewangelizacją. Wartości prorodzinne w świadomości młodzieży szkół średnich*, 214–217.

14,2% jako cel najważniejszy; 59,2% – cel bardzo ważny, ale obok są też inne cele ważne: 16,2% – jest jednym z celów na równi z innymi celami; 4,5% – nie miało to większego znaczenia; 5,8% – jeszcze nie planuje lub nie dotyczy. Niemal trzy czwarte badanych maturzystów wyraziło przekonanie, że małżeństwo ma zarówno dziś, jak w przyszłości będzie miało dla nich znaczenie (71,8%), a tylko 6,1% badanych uznało małżeństwo za instytucję przestarzałą i 22% nie miało wyrobionego poglądu w tej sprawie; 25,2% badanych uznało związki nieformalne za alternatywę dla instytucji małżeństwa; 58,3% nie uznawało i 16,5% miało trudności z własną oceną. Szczęśliwe życie w rodzinie wybrało 52,1% ankietowanych maturzystów jako wartość ważną w hierarchii swoich wartości życiowych¹³.

Wysokie wartościowanie małżeństwa w świadomości młodzieży szkolnej i akademickiej w Polsce w badanym okresie nasuwa pytanie, jak młodzież ta rozumie istotę małżeństwa oraz szczęście małżeńskie i rodzinne? Jakich cech poszukuje i oczekuje od potencjalnego partnera/partnerki we własnym małżeństwie? Jakie, jej zdaniem, motywy są niezbędne do zawarcia małżeństwa? W jaki sposób chciałaby budować przyszłość swojej wspólnoty małżeńsko-rodzinnej?

62% maturzystów z liceów ogólnokształcących i techników w Łławie w 2008 roku twierdziło, że małżeństwo w nowoczesnym społeczeństwie ma istotne znaczenie i będzie je miało także w przyszłości, żadna inna forma związku nie może zastąpić małżeństwa; 8% uważało, że małżeństwo jest obecnie instytucją przestarzałą; 26% nie miało własnego poglądu w tej kwestii. Chęć życia w związku małżeńskim przejawiało 72% badanych, a 85% zaznaczyło, że chce mieć dzieci we własnym małżeństwie: 44,4% – troje, 18,2% – dwoje, 8,1% – tylko jedno dziecko, zaś 3% – czworo, 1% – pięcioro dzieci; natomiast 9,1% oświadczyło, że chcieliby żyć w małżeństwie bezdzietnym; 17,2% – brak odpowiedzi¹⁴. Studenci Akademii Rolniczej w Lublinie w 2007 roku w 67,5% wybrali katolicki model małżeństwa i rodziny, a co trzeci respondent deklarował odmienną opinię, zaś 6,7% wystarczyłby ślub cywilny, natomiast 18,6% uważało, że żaden ślub parze żyjącej szczęśliwie z sobą nie jest potrzebny; 6,7% nie zajęło stanowiska w tej sprawie¹⁵.

W ocenie ks. Janusza Mariańskiego: „W społeczeństwie polskim więzy małżeńskie nabierają indywidualnego charakteru, a miłość czy emocjonalne zaangażowanie stanowią podstawę zawarcia małżeństwa (tzw. miłość romantyczna). Decyzje o małżeństwie są podejmowane wspólnie, a samo małżeństwo jest wynikiem wolnego wyboru. Dla prawidłowego funkcjonowania małżeństwa bardzo istotne są motywy skłaniające do podjęcia decyzji zawarcia małżeństwa”¹⁶.

13 Dorota Gizička, „Małżeństwo i rodzina w hierarchii wartości życiowych młodzieży”, *Roczniki Nauk Społecznych KUL* 33, 1 (2005): 193–196.

14 Magdalena Czeszejko, „Współczesne wartości a plany małżeńsko-rodzinne młodzieży”, w: *Miłość, wierność i uczciwość na rozstajach współczesności. Kształty rodziny współczesnej*, red. Wojciech Muszyński, Ewa Sikora, (Toruń: Wydawnictwo Adam Marszałek, 2008), 112–117.

15 Tomasz Adamczyk, „Postawy moralne studentów w warunkach zmiany społecznej”, w: *Wartości, postawy i więzy moralne w zmieniającym się społeczeństwie*, red. Janusz Mariański, Leon Smyczek (Kraków: Wydawnictwo WAM, 2008), 254–256.

16 Mariański, *Między sekularyzacją i ewangelizacją. Wartości prorodzinne*, 221.

W zbiorowości studentów uczestniczących w badaniach ogólnopolskich w 2001 roku aż 91% badanych jako główną przyczynę (główny motyw) zawarcia związku małżeńskiego z aktualnym partnerem wskazało wzajemną miłość; na drugim miejscu 51% badanych wskazało wspólnotę psychiczną i emocjonalną; na trzecim miejscu 37% badanych preferowało więź seksualną; na czwartym miejscu 35% badanych umieściło wspólnotę intelektualną. Inne jeszcze motywy, jak np. przyzwyczajenie do partnera/partnerki – 15,9% czy obawa przed samotnością – 11% były już zdecydowanie rzadziej podawane przez respondentów¹⁷.

Ks. Władysław Majkowski, socjolog rodziny z Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego, powołując się na wyniki badań empirycznych, stwierdza, że obecnie młodzi ludzie mają dużą swobodę w wyborze swojego życiowego partnera. Większość osób zawierających małżeństwo czyni to w przeświadczeniu, że podstawą ich decyzji jest głęboka miłość. Wolny, opierający się na osobistym wyborze związek stwarza niewątpliwie warunki do zaistnienia małżeńskiego szczęścia, gdyż tylko wolny człowiek może być szczęśliwy¹⁸.

Z modelem małżeństwa i rodziny łączą się też wyobrażenia o idealnym współmałżonku/współmałżonce. Maria Braun-Gałkowska, psycholog rodziny z KUL, zaznaczała, że młody człowiek w okresie dorastania kształtuje sobie wyobrażenia o osobie, która będzie mu towarzyszyć przez całe życie. Oprócz cech zewnętrznych pewną rolę odgrywają również czynniki podświadome, takie jak: podobieństwo do rodziców lub do innych osób kochanych w dzieciństwie, cechy przeciwne do cech osób nielubianych, sposoby zachowania, które się podziwiał¹⁹.

2. Małżeństwa sakramentalne w opinii badanej młodzieży

Ks. Władysław Majkowski zaznacza: „Każde małżeństwo ma z własnej natury trwały charakter. Wyrasta on w kontekście poważnych zaangażowań jednostek i społecznych konsekwencji podejmowanych w tym zakresie decyzji. Trwałość małżeństwa katolickiego jest dodatkowo wzmocniona doktrynalnie poprzez przyznanie mu godności sakramentu. Chociaż (...) osoby zawierające sakramentalny związek małżeński otrzymują konieczne łaski (...), to jednak i tego rodzaju małżeństwa nie są wolne od konfliktów, dysfunkcji, a niekiedy nawet patologii, w takim przypadku nierzadko kończy się ich rozpadem. Rozwód prawny (...) nie kończy jednak problemu, czy raczej problemów z tym związanych. Jednym z nich jest sposób ułożenia sobie życia po uzyskaniu prawnego rozwodu. Najczęściej jawi się on w postaci alternatywy: żyć w samotności czy zawrzeć nowy związek małżeński? Szczególnie ostro ta alternatywa rodzi się dla katolików, bowiem ich nowy

17 Krystyna Slany, *Alternatywne formy życia małżeńsko-rodzinnego w ponowoczesnym świecie*, 213.

18 Władysław Majkowski, *Czynniki dezintegracji współczesnej rodziny polskiej* (Kraków: SCJ Wydawnictwo Księży Sercanów, 1997), 181.

19 Maria Braun-Gałkowska, *Psychologia domowa. Małżeństwo – dzieci i rodzina* (Olsztyn: Wydawnictwo Uniwersytetu Warmińsko-Mazurskiego, 1985), 26.

związek może być tylko związkiem cywilnym, a więc niesakramentalnym. Zawarcie zaś i pozostawanie w takim związku rodzi poważne moralne dylematy, ponieważ dysfunkcyjne małżeństwo, które zostało prawnie rozwiązane, nie daje im możliwości, z racji swej natury, wejścia w nowy, sakramentalny związek. Zawierając pomimo tego związek cywilny, wchodzi w permanentny stan grzechu. Stąd nieodparcie rodzi się pytanie: czy nowy związek, nawet pod innymi względami udany, może być satysfakcjonującym rozwiązaniem, czy raczej nową udręką? (...) Chociaż katolickie małżeństwo jest bardziej niż małżeństwo naturalne naznaczone godnością, z racji jego sakramentalnego charakteru, to jednak nie posiada gwarancji ostatecznego sukcesu. Również i małżeństwo katolików przeżywa nierzadko problemy, jest targane niezgodą, a małżonkowie zamiast poczucia zadowolenia przeżywają frustrację. Do tego stanu rzeczy przyczyniają się czynniki zewnętrzne, niezależne od samych małżonków: bezrobocie, bieda, konieczność przebywania z dala od rodziny (...), ale najczęściej ludzkie słabości, które w małżeństwo wnoszą sami małżonkowie: egoizm, hedonizm, brak poszanowania innych, różne formy uzależnień”²⁰.

Powstaje pytanie, jak do tej kwestii odnosiła się młodzież polska w przyjętym okresie? Jaki był jej stosunek do sakramentalności małżeństwa katolickiego i do jego nierozzerwalności i permanentnej trwałości? Wyniki badań socjologicznych umożliwiają odpowiedź na to pytanie.

Problem osobistego nastawienia młodzieży polskiej do małżeństwa sakramentalnego i niesakramentalnego oraz do ślubu małżeńskiego i cywilnego uwzględniono w 2002 roku w badaniach zrealizowanych w siedmiu miastach różnej wielkości, obejmując nimi młodzież ze szkół ponadgimnazjalnych w: Jastrzębiu Zdroju, Chełmie, Rzeszowie, Lublinie, Gdańsku, Poniatowej, Rykach – pytając ją, jak sama rozumie twierdzenie: „małżeństwo jest sakramentem”? Do wyjaśnienia tej kwestii respondenci mieli siedem różnych możliwości. Komentując wybory możliwości dokonanych przez respondentów, Janusz Mariański pisał w 2003 roku następująco: „Badanej młodzieży szkolnej z sakramentalnością związku małżeńskiego kojarzy się przede wszystkim jego nierozzerwalność, czyli coś, co jest przede wszystkim konsekwencją sakramentalności małżeństwa (od 46,3% w Chełmie do 67,2% w Rykach, a następnie w pozostałych miastach: 59,2% w Jastrzębiu Zdroju, 53,7% w Rzeszowie, 56,6% w Lublinie, 48,6% w Gdańsku, 56,8% w Poniatowej). Około jednej piątej ankietowanych wybrało odpowiedź: „oznacza zaproszenie Pana Boga do małżeństwa i rodziny” od 16% w Chełmie do 28,2% w Poniatowej oraz w innych miastach kolejno: 23,7%; 28%; 25%; 24,4%; 26,9%). Odpowiedź: „mężczyzna i kobieta tworzą razem część Kościoła” wybrało od 14,7% w Chełmie do 31% w Poniatowej oraz w pozostałych miastach kolejno: 22,4%; 21,5%; 26,1%; 22%; 22,7%. Odpowiedź: „Chrystus daje małżonkom specjalną łaskę” wybrało od 10,8% w Chełmie do 32,8% w Rykach i w innych miastach kolejno: 14,5%; 24,4%; 23%; 19,8%; 23%.

²⁰ Władysław Majkowski, „Niesakramentalne związki małżeńskie katolików – koniec dyskusji czy nowa udręka?”, w: *Między nakazem a wyborem. Moralne dylematy małżeństw i rodzin w Polsce*, red. Józef Baniak (Kraków: Zakład Wydawniczy Nomos, 2012), 229–235.

Przynajmniej co dziesiąty badany nie rozumie tego wyrażenia lub nie ma ono dla niego żadnego znaczenia, kolejno w miastach: 11%; 8,7%; 13,8%; 9,7%, 16,2%; 10,3%; 5,8%. Jeżeli uznać – zaznacza autor – za właściwą odpowiedź, iż sakramentalność małżeństwa oznacza specjalną łaskę, jaką Bóg daje małżonkom w momencie zawierania związku, to jedynie mniejszość ankietowanej młodzieży szkolnej prawidłowo interpretuje zdanie: „Małżeństwo jest sakramentem” – 21,2%. Znaczna część respondentów utożsamia sakramentalność z nierozzerwalnością małżeństwa – 55,5% lub wybiera ogólne i mgliste określenie wskazujące na jakąś „sakralność”, ale nie na jego sakramentalność. Kobiety nieco częściej niż mężczyźni rozpoznawały prawidłowo sakramentalny charakter związku małżeńskiego (23,8% wobec 18,7%); młodzież ze szkół ogólnokształcących częściej niż ze szkół technicznych (24,5% wobec 17,9%); uczniowie pierwszych klas rzadziej niż klas maturalnych (17,7% wobec 25,4%); młodzież mieszkająca na wsi (23,7%) nieco częściej niż mieszkająca w wielkich miastach (20,4%); osoby głęboko wierzące (23,5%) częściej niż niewierzące (7%), osoby bardzo regularnie praktykujące (27,6%) częściej niż w ogóle niepraktykujące (10,8%)²¹.

2.1. Postawy młodzieży wobec ślubu kościelnego i cywilnego

Ks. Janusz Mariański twierdzi: „Niedostatki w rozumieniu sakramentalności małżeństwa nie muszą rzutować na ogólną ocenę związku małżeńskiego zawieranego w kościele. Nawet osoby nierozumiejące do końca, czym jest małżeństwo sakramentalne, mogą cenić bardzo wysoko ślub kościelny i uważać go za nieodzowny do zaistnienia właściwego związku małżeńskiego. Także uznanie rozwodu, choć jest naruszeniem rygorystyki kościelnej w zakresie bezwarunkowej nierozzerwalności sakramentalnego małżeństwa, nie oznacza tym samym uznania małżeństwa cywilnego za «normalne» małżeństwo, kwalifikowane na równi z małżeństwem kościelnym. Dla części ludzi współczesnych ani instytucje kościelne, ani państwowe nie powinny mieć wpływu na życie małżeńskie”²². Ks. Mieczysław Polak, teolog rodziny z Wydziału Teologicznego Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu, dopowiada w tym kontekście: „nastawienie ludzi do ślubu kościelnego zmienia się jednak najczęściej wtedy, kiedy w związku obojga osób narodziło się czy ma się narodzić dziecko. Ślub jest wtedy nie tylko obrzędem zawarcia małżeństwa, co jednocześnie obrzędem założenia rodziny”²³.

Radosław Tyrała, socjolog religii w Akademii Górniczo-Hutniczej im. Stanisława Staszica w Krakowie, informuje o świeckiej alternatywie dla religijnych rytuałów przejścia, w tym dotyczących małżeństwa i rodziny, ujmowanych według doktryny katolickiej: „Nie znaczy to jednak, że brak w Polsce poważnej alternatywy dla religijnych

21 Janusz Mariański, *Między sekularyzacją i ewangelizacją. Wartości prorodzinne w świadomości młodzieży szkół średnich* (Lublin: Towarzystwo Naukowe KUL, 2003), 391–391.

22 Mariański, *Między sekularyzacją i ewangelizacją. Wartości prorodzinne w świadomości młodzieży szkół średnich*, 392.

23 Mieczysław Polak, „Społeczno-kulturowe uwarunkowania duszpasterstwa narzeczonych”, *Teologia Praktyczna* 12 (2001): 113.

obrzędów przejścia. Alternatywa ta pojawiła się w 2007 roku, kiedy zaczęto w naszym kraju udzielać ślubów humanistycznych. Z inicjatywą taką wyszło Polskie Stowarzyszenie Racjonalistów (PSR) – zdecydowanie najbardziej aktywna polska organizacja zrzeszająca niewierzących, czy też – jak sami o sobie najczęściej mówią – humanistów, racjonalistów”²⁴. Równocześnie Radosław Tyrała ukazuje dość krytyczny stosunek do ślubu cywilnego, chwając zarazem ceremoniał ślubu humanistycznego: „Ślub cywilny ma moc prawną, ale z uwagi na jego szablonowość, brak mu z kolei znaczenia klasycznego rytów przejścia. Przez wyznaniowych krytyków jest uznawany za bezduszny, zdepersonalizowany, estetycznie kiczowaty i nastawiony na (masowego) odbiorcę. Bardziej przypomina wizytę u urzędnika państwowego w celu podpisania kilku dokumentów niż ceremonię, która ma symbolicznie wyznaczać tak istotną granicę w biografii pary młodej. Jest raczej rodzajem kontraktu, a nie rytuału. Śluby humanistyczne, w zamyśle ich (reżyserów), mają stanowić dokładną tego odwrotność, (...) są to ceremonie doskonale spersonalizowane i sprywatyzowane, dopasowane do indywidualnych tożsamości, emocji, upodobań estetycznych ich uczestników. Duża w tym rola samego celebransa, zresztą specjalnie przeszkolonego, który na długo przed samą ceremonią ustala z parą najdrobniejsze detale przebiegu ceremonii. Swego rodzaju ideałem dla animatorów obrzędowości humanistycznej w Polsce byłby ślub humanistyczny, który pociągnąłby za sobą konsekwencje prawne, tak jak ma to obecnie miejsce w przypadku małżeństw konkordatowych. Jak dotąd bowiem pary zawierające ślub humanistyczny, w celu jego prawnego usankcjonowania, muszą odwiedzić również Urząd Stanu Cywilnego”²⁵.

Jak badana młodzież szkolna i akademicka odniosła się do obu typów ślubu małżeńskiego – kościelnego (religijnego) i cywilnego (świeckiego)? Czy są jej znane też humanistyczne śluby małżeńskie?

Młodzież ze szkół średnich badana w 1994 roku w siedmiu miastach polskich odpowiadała na następujące pytanie związane z tą kwestią: „Proszę powiedzieć, co według Ciebie jest konieczne do zawarcia małżeństwa – tylko ślub kościelny; ślub kościelny i cywilny jednocześnie; tylko ślub cywilny; żaden ślub nie jest potrzebny; trudno powiedzieć?”. Odpowiedzi respondentów na to pytanie rozkładają się następująco: a) tylko ślub kościelny – 13,3% (w tym w Jastrzębiu Zdroju – 5,7%; w Chełmie – 5,6%; w Rzeszowie – 8,1%; w Lublinie – 21,1%; w Gdańsku – 12,8%; w Poniatowej – 17,8%; w Rykach – 22,3%); b) łącznie kościelny i cywilny – 66,1% (w tym odpowiednio: 75,4%; 69,7%; 70,3%; 58,7%; 58,6%; 63,8%; 66%); c) tylko ślub cywilny – 6,2% (w tym: 7,9%; 7,4%; 7,3%; 5,8%; 8,2%; 4,2%; 2,5%); d) żaden ślub nie jest potrzebny – 6,1% (w tym: 61,1%; 6,5%; 6,5%; 4,1%; 10%; 6,1%; 3,4%); e) trudno powiedzieć – 6,9% (w tym: 4,8%; 7,4%; 6,9%; 8,8%; 8,4%; 7,9%; 4,2%); brak danych – 1,7%. Zatem aż 79,4% respondentów uznało, że do zawarcia małżeństwa niezbędne są dwa śluby z sobą połączone – kościelny i cywilny, przy czym ślub świecki poprzedza ślub religijny odbyty w kościele. Natomiast znikome odsetki uznały za wystarczający w tym celu wyłącznie ślub kościelny (13,3%)

²⁴ Radosław Tyrała, „Ślub humanistyczny po polsku – konteksty i konsekwencje”, *Socjologia Religii* 7 (2009): 256.

²⁵ Tyrała, „Ślub humanistyczny po polsku – konteksty i konsekwencje”, 262.

lub ślub cywilny (6,2%, czyli w dwukrotnie mniejszym odsetku). Ponad 90% badanej młodzieży stwierdziło, że taki lub inny ślub złożony przez parę narzeczonych stanowi istotny warunek zaistnienia związku małżeńskiego²⁶.

Ślub konkordatowy preferowało też 72% studentów w Łodzi w 2000 roku, widzą w nim konieczny warunek do zawarcia małżeństwa, jako że bez tego ślubu, jak bez innego typu ślubu, zaistnienie związku małżeńskiego byłoby praktycznie niemożliwe. Niemniej w ich ocenie najlepszą formą ślubu małżeńskiego jest właśnie ślub konkordatowy, czyli kościelny mający też skutki cywilne²⁷.

Uczniowie ze szkół średnich w Stalowej Woli, Grudziądzu, Środzie Śląskiej, Lublinie, Jarosławiu, Kielcach i Międzyrzeczu Podlaskim, którzy uczestniczyli w badaniach socjologicznych zrealizowanych w latach 1969–1975 przez Zakład Socjologii Religii KUL pod kierunkiem ks. Józefa Majki, odnieśli się następująco do ważności i konieczności ślubu kościelnego w zestawieniu ze współżyciem seksualnym („Czy zdecydowałbyś się na współżycie seksualne bez ślubu kościelnego?”). Z badań tych wynika, że dla dominującego odsetka respondentów w całej zbiorowości i w poszczególnych miastach ślub kościelny jest bardzo ważny i rozstrzygający o inicjacji seksualnej narzeczonych. Ślub ten jako podstawowy warunek własnej inicjacji seksualnej akceptowało wtedy łącznie – 70,5% badanych (w tym w kolejnych miastach wyżej wskazanych – 80,6%; 63,5%; 76,8%; 60,9%; 68,5%; 60%; 83,3%). Natomiast dla 13,1% (w tym: 7,3%; 16,6%; 12%; 17,2%; 13,9%; 19%; 5,8%) ślub kościelny nie miał znaczenia dla ich moralności, więc własną inicjację seksualną rozpoczęliby przed zawarciem małżeństwa w kościele jako związku sakramentalnego; dla nich ślub kościelny nie stanowił warunku dla rozpoczęcia współżycia seksualnego. Jeśli zestawimy odsetek tych respondentów z odsetkiem respondentów akceptujących ślub kościelny jako konieczny warunek rozpoczęcia współżycia seksualnego (80,6% wobec 13,1%), to zauważymy, że nie jest on zbyt duży w badanej zbiorowości młodzieży szkolnej, zaś różnica między nimi wynosiła aż 50,4% dla respondentów akceptujących ślub kościelny jako warunek inicjacji seksualnej. Nie brakowało też takich respondentów, którzy zaznaczali, że w pewnych okolicznościach zdecydowaliby się na seks bez czekania na ślub kościelny, choćby w okresie narzeczeństwa czy po wcześniejszym ślubie cywilnym; łącznie było ich 10%, w tym najwięcej w Grudziądzu (19,5%) i w Kielcach (11,5%), a najmniej w Jarosławiu (3,9%) i w Lublinie (6,9%), zaś w pozostałych miastach poniżej 9%²⁸.

Wśród uczniów szkół średnich w Kaliszu (2008) i studentów Wyższej Szkoły Komunikacji i Zarządzania (2011) największy odsetek badanych chciałby mieć ślub kościelny poprzedzony ślubem cywilnym albo tzw. ślub konkordatowy w kościele ze skutkami prawa państwowego – 38,7%. O takim ślubie małżeńskim myślało wtedy znacznie więcej uczniów niż studentów (46,3% wobec 30,5%) oraz nieco większy odsetek kobiet niż

26 Mariański, *Między sekularyzacją i ewangelizacją. Wartości prorodzinne*, 393–394.

27 Andrzej Blewiński, „Studenci wobec podstawowych wartości moralnych”, *Przegląd Powszechny* 9 (2001): 215.

28 Franciszka Wanda Wawro, „Postawy religijne młodzieży szkół średnich”, w: *Z badań nad religijnością polską. Studia i materiały*, red. Witold Zdaniewicz, Władysław Piwowarski (Warszawa–Poznań: Pallottinum 1986), 219–220.

mężczyzn (39,6% wobec 37,4%). Z drugiej strony 30,9% respondentów, w tym większy odsetek studentów (35,7%) niż odsetek uczniów (26,6%), zadeklarowało, że w przyszłości weźmie tylko ślub cywilny, z wykluczeniem ślubu kościelnego, a także minimalnie więcej mężczyzn niż kobiet wybrałoby ten ślub (31,3% wobec 30,7%). Z kolei z każdej formy ślubu małżeńskiego zrezygnuje 28,4% badanych studentów i 21% uczniów szkół średnich oraz 25,2% mężczyzn i 24,2% kobiet, natomiast 5,8% nie potrafiło zająć jednoznacznego stanowiska w tej sprawie. Badania wykazały więc, że ślub kościelny jako kryterium ważności zawarcia małżeństwa akceptowało tu 66,3% respondentów głęboko wierzących oraz 21,2% obojętnych religijnie i niewierzących. Z kolei zdaniem 37,8% obojętnych religijnie i niewierzących takim kryterium jest ślub cywilny, a także w uznaniu 18% osób wierzących²⁹.

2.2. Trwałość i nierozzerwalność małżeństwa sakramentalnego

Z kościelnego punktu widzenia małżeństwo katolickie cechuje nierozzerwalność i trwałość oraz jedność. Ważnie zawarte małżeństwo o statusie sakramentalnym nie może być rozwiązane ani przez samych małżonków, ani przez Kościół, ani przez władzę państwową czy jakąkolwiek inną instytucję³⁰. Według *Katechizmu Kościoła Katolickiego*: „Miłość małżonków ze swej natury wymaga jedności i nierozzerwalności ich osobowej wspólnoty, która obejmuje całe ich życie (...). Ta wspólnota ludzka jest potwierdzona, oczyszczona i dopełniona przez jedność w Jezusie Chrystusie, udzielona przez sakrament małżeństwa (KKK nr 1644). „Między ochrzczonego małżeństwo zawarte i dopełnione nie może być rozwiązane żadną ludzką władzą i z żadnej przyczyny, oprócz śmierci jednego z małżonków” (KKK nr 2382).

Jakie było nastawienie badanej młodzieży szkolnej i akademickiej do tego małżeństwa sakramentalnego – czy akceptowała je w pełni i czy była przeciwna jego rozwiązywalności? Czy kwestionowała postulat Kościoła katolickiego dotyczący tego statusu małżeństwa i opowiadała się za jego rozwiązaniem z istotnych powodów i przyczyn wskazanych przez samych małżonków, jak i do ich prawa w tym względzie?

Ks. Remigiusz Szauer, socjolog religii na Wydziale Teologicznym Uniwersytetu Szczecińskiego, analizując wypowiedzi z lat 2015–2016 uczniów szkół średnich i studentów wyższych uczelni w diecezji koszalińsko-kołobrzeskiej, dotyczące cech małżeństwa sakramentalnego, stwierdza: „Ponad 56% respondentów opowiedziało się za małżeństwem rozumianym jako trwały związek jednego mężczyzny z jedną kobietą, uznając, iż ta cecha ma najważniejsze znaczenie. Wskazanie takie było udziałem w podobnej mierze kobiet (55,4%), jak i mężczyzn (57,4%). Nieco częściej tę cechę wskazują studenci niż uczniowie (56,9% wobec 55,9%). Ponadto respondenci, którzy bez wahania wskazywali na tę właśnie cechę (jedność), to osoby z miast do 30 tys. mieszkańców i powyżej tej ich

²⁹ Józef Baniak, *Od akceptacji do kontestacji. Moralność katolicka w krytycznym ujęciu i ocenie młodzieży polskiej* (Warszawa: Wydawnictwo Difin, 2015), 176–181.

³⁰ Leon Dyczewski, „Stosunek narzeczonych do norm broniących małżeństwa i poczętego życia”, *Chrześcijanin w Świecie* 12 (1988): 68.

liczby, z rodzin wierzących praktykujących, praktykujących świątecznie, ale też z rodzin niewierzących i niepraktykujących, a ponadto z rodzin pełnych. Wśród tak wskazujących są kobiety (14,4%) i mężczyźni (15,6%) oraz uczniowie (15,3%) i studenci (16,1%). W połączeniu cechę jedności i świętości wskazało ogółem 12,3% badanych, w tym 15% kobiet i 8,3% mężczyzn oraz 13,9% uczniów i 8,2% studentów, zaś jedność i nierozzerwalność w połączeniu – 7,2%, w tym 7,7% uczniów i 5,9% studentów oraz 8,3% mężczyzn i 6,4% kobiet. Natomiast zaledwie 1,1% wskazało samą nierozzerwalność (w tym 2,1% studentów i 0,7% uczniów oraz 1,3% kobiet i 0,8% mężczyzn, a jeszcze mniejszy odsetek uwzględnił cechę świętości małżeństwa – 0,2% (w tym uczniowie – 0,2% i nikt spośród studentów oraz 0,3% kobiet oraz żaden mężczyzna. Te dwie cechy – jedność i świętość – najliczniej wskazali głęboko wierzący (74,1%) i wierzący (23,1%) – różnica między nimi jest bardzo duża – aż 51% dla głęboko wierzących. Z kolei wszystkie cechy łącznie wskazało 41,2% głęboko wierzących i 35,4% wierzących³¹.

Uczniowie ze szkół średnich w Kaliszu (2008) i studenci z Wyższej Szkoły Komunikacji i Zarządzania w Poznaniu (2011) do nierozzerwalności i trwałości małżeństwa sakramentalnego odnieśli się w następujący sposób: a) pełna akceptacja – 39,3% (w tym: uczniowie – 43% i studenci – 35,4% oraz kobiety – 42,5% i mężczyźni – 35%); b) częściowa akceptacja – 13,7% (w tym odpowiednio: 10,7% i 16,9% oraz 11,4% i 16,8%); akceptacja łącznie – 53% (w tym: 53,7% i 52,3% oraz 53,9% i 51,8%); c) negacja – 36,3% (w tym: 33,8% i 39% oraz 36,2% i 36,4%); d) brak oceny – 6,8% (w tym: 8,3% i 5,2% oraz 6,3% i 7,5%); brak danych – 3,9%. Zatem nierozzerwalność i trwałość małżeństwa sakramentalnego, bez których małżeństwo nie mogłoby normalnie funkcjonować, akceptowało 53% badanej młodzieży, natomiast 36,3% badanych kwestionowało te cechy małżeństwa. Obie te cechy małżeństwa sakramentalnego aprobowali najliczniej respondenci głęboko i tradycyjnie wierzący (72,7%), a tylko 28,6% obojętnych religijnie (różnica między tymi odsetkami wynosiła 44,1% dla wierzących). Natomiast cechy te kwestionowali i odrzucali najliczniej respondenci obojętni religijnie i niewierzący (57,1%), ale też 19,6% wierzących; ponadto większy odsetek obojętnych religijnie i niewierzących (14,3%) niż wierzących (7,7%) nie zajął jednoznacznego stanowiska w tej sprawie³².

Stabilność funkcjonowania i trwałość każdej grupy sprzyja poczuciu szczęścia i satysfakcji. Zależność ta dotyczy w pełni także instytucji małżeństwa bez względu na jego charakter religijny lub świecki. Jan Szczepański pisał kiedyś, że za kryterium szczęścia i sukcesu małżonków można uznać następujące czynniki: „1) trwałość małżeństwa; 2) subiektywne poczucie szczęścia obojga małżonków; 3) wypełnienie oczekiwań grup szerszych; 4) pełny rozwój osobowości małżonków, rozwój ich zdolności i kreatywności, wychowanie zdolnych i aktywnych dzieci; 5) osiągnięcie przystosowania pełnego, inte-

31 Remigiusz Szauer, *Między potrzebą doznań a trwałością postaw. Religijność i moralność uczniów szkół średnich i studentów uczelni wyższych w diecezji koszalińsko-kolobrzeskiej. Studium socjologiczne* (Warszawa: Warszawskie Wydawnictwo Socjologiczne, 2019), 370–371.

32 Józef Baniak, *Małżeństwo i rodzina w wyobrażeniach i ocenach młodzieży licealnej i akademickiej. Między konformizmem a kontestacją. Studium socjologiczne* (Poznań: Wydawnictwo Naukowe Wydziału Nauk Społecznych UAM, 2016), 127–130.

gracji wewnętrznej małżeństwa, brak konfliktów i kryzysów czy antagonizmów między członkami rodziny”³³.

Badania socjologiczne wskazują na zróżnicowane podejście młodzieży polskiej do czynników decydujących o szczęściu małżonków we własnym związku: „1) wierność, zrozumienie i tolerancja – 77%; 2) wspólne dyskusje między żoną i mężem – 74,1%; 3) wspólne dzieci – 73%; 4) udane, satysfakcjonujące współżycie seksualne – 66%; 5) życie z dala od teściów z obu stron – 61%; 6) wspólne spędzanie czasu wolnego – 60,8%; 7) dzielenie się obowiązkami domowymi – 54%; 8) wspólne zainteresowania – 53%; 9) wspólne prowadzenie domu – 52%; 10) adekwatne dochody – 45%; 11) pochodzenie z tej samej grupy społecznej – 17,4%; 12) te same poglądy polityczne – 13%”³⁴.

Młodzież ze szkół ponadgimnazjalnych w 7 miastach polskich różnej wielkości wskazała na następujące czynniki zagrażające trwałości i nierozzerwalności małżeństwa, w tym też zawartego w kościele: „1) osłabienie miłości małżeńskiej – 32,1% (w tym: w Jastrzębiu Zdroju – 38,2%; w Chełmie – 11,1%; w Rzeszowie – 32,9%; w Lublinie – 35,3%; w Gdańsku – 38,4%; w Poniatowej – 27,7%, w Rykach – 41,6%); 2) egoizm partnerów – 32,2% (w tym odpowiednio w miastach: 43,4%; 13,4%; 37,4%; 36,4%; 37,4%; 27,7%; 29,8%); 3) brak zrozumienia – 64,6% (w tym: 68,9%; 59,7%; 64,6%; 65,9%; 66,2%; 61,5%; 65,5%); 4) lekceważenie obowiązków małżeńskich – 27,9% (w tym: 39%; 8,7%; 32,5%; 29,2%; 28,4%; 25,8%; 31,5%); 5) odmienne podejście do wychowania dzieci – 16,7% (w tym: 23,7%; 3,5%; 17,1%; 18,5%; 19,2%; 13,6%; 21,4%); 6) różnice charakterów – 30,9% (w tym: 34,2%; 15,2%; 33,3%; 35,3%; 39,6%; 30,2%; 29%); 7) różnice światopoglądowe – 9,4% (w tym: 7%; 2,2%; 13,8%; 10,5%; 12,2%; 8%; 12,2%); 8) osoby trzecie – 39,1% (w tym: 49,1%; 12,6%; 45,5%; 39,5%; 43,2%; 38,5%; 45%); 9) osłabienie życia religijnego – 6,8% (w tym: 8,8%; 1,3%; 6,5%; 8,6%; 6,6%; 8%); 10) inne przyczyny – 1,9% (w tym: 3,1%; 0,9%; 2%; 2,6%; 1,8%; 1,9%; 0,8%); brak danych – 0,6%”. Natomiast na drugie pytanie: „Co Twoim zdaniem najbardziej przyczynia się do trwałości i nierozzerwalności małżeństwa oraz do szczęścia małżonków w związku?”, respondenci wskazali następujące czynniki: a) cechy osobowe żony i męża – od 54,9% do 67,5% badanych; b) miłość wzajemna – od 46,1% do 53,4%; c) wzajemna wierność małżonków – od 37,6% do 46%; d) dialog i wspólne spędzanie czasu i jego organizowanie – od 9,4% do 16%; e) własne dzieci – od 6,5% do 14,9%; f) udane współżycie seksualne – od 4,9% do 11,8%; g) pochodzenie, praca, mieszkanie, dobrobyt – od 2,1% do 9,6%; h) wiara i religijność – od 2,1% do 9,6%³⁵.

Uczniowie ze szkół średnich w Kaliszu (2008) i studenci z Wyższej Szkoły Komunikacji i Zarządzania w Poznaniu (2011) wskazali następujące czynniki mające największy i bezpośredni wpływ na trwałość małżeństwa: 1) wzajemna i głęboka miłość – 62% (licealiści – 64,7% i studenci – 59,3%); 2) wzajemna wierność małżonków – 57,3%

33 Jan Szczepański, *Elementarne pojęcia socjologii* (Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 1970), 157.

34 Anna Giza-Poleszczuk, „Związki partnerskie, małżeństwo i dzieci – kulturowe zróżnicowania postaw”, w: *Polacy wśród Europejczyków. Wartości społeczeństwa polskiego na tle innych krajów europejskich*, red. Aleksandra Jasińska-Kania, Mirosława Marody (Warszawa: Instytut Filozofii i Socjologii Polskiej Akademii Nauk 2002), 244.

35 Mariański, *Między sekularyzacją i ewangelizacją. Wartości prorodzinne*, 374–388.

(w tym odpowiednio: 62,8% i 51,8%); 3) cechy charakteru żony i męża – 61% (w tym: 57,7% i 64,4%); 4) własne dzieci – 52,3% (w tym: 53,7% i 50,8%); 5) satysfakcjonujące współżycie seksualne – 49,3% (w tym 50,2% i 48,3%); 6) zrozumienie i dialog małżeński – 41% (w tym 43,2% i 38,7%); 7) podobne zainteresowania – 39,1% (w tym 41,6% i 36,6%); 8) wspólne spędzanie czasu wolnego – 34,1% (w tym 36,7% i 31,4%); 9) wspólne finanse – 33,7% (w tym 31,9% i 35,5%); 10) równy i sprawiedliwy podział obowiązków rodzinnych – 26,9% (w tym 29,2% i 24,6%); 11) pochodzenie z tej samej grupy społecznej – 19,4% (w tym 20,4% i 18,3%); 12) podobne wartości religijne – 12,6% (w tym 15,4% i 9,7%); 13) podobne poglądy polityczne – 10,5% (w tym 8,8% i 12,3%); łącznie czynniki te wskazało 61,5% respondentów, widząc w nich zróżnicowany wpływ na trwałość i szczęście żony i męża we własnej wspólnocie małżeńsko-rodzinnej³⁶.

2.3. Rozwody w ocenie badanej młodzieży

Rozwód oznacza prawne rozwiązanie małżeństwa w wyniku oddziaływania różnych czynników, które uzasadniają to rozwiązanie. Rozwód, w konsekwencji zezwala byłym partnerom na powtórne zawarcie małżeństwa z innymi osobami. W wyniku całkowitego rozkładu pożycia małżeńskiego każdy ze współmałżonków (żona i mąż) może domagać się rozwiązania przez sąd ich związku małżeńskiego, ponieważ dalsze jego trwanie straciło sens, stało się bezcelowe³⁷. Decyzję o rozwodzie niektórzy małżonkowie podejmują nierozważnie i bez przemyślenia jego konsekwencji, jednak wtedy, kiedy jest ona podejmowana przez nich po głębszej refleksji, z rozważeniem potencjalnych skutków, rozwód jest zawsze bolesny dla wszystkich stron nim dotkniętych. Drogę dojścia do rozwodu trafnie ujmuje Lechosław Gapik, psycholog z UAM, pytając: „Ile trzeba przeżyć, aby od miłości, przysięg, wspólnych planów i wspólnej części życia dojść do obojętności, niekiedy wrogości, pogardy; a zawsze żalu i ostatecznej decyzji o rozstaniu”³⁸.

Ks. Władysław Majkowski wskazuje, że: „rozwód jest zły sam w sobie, jak i ze względu na swoje skutki: nigdy nie przestaje być złem, chociaż jest uważany za mniejsze zło w sytuacjach patologicznych. (...) W terminach psychologicznych rozwód małżonków to brak miłości, żal i nienawiść, a w najlepszym przypadku obojętność wzajemna na siebie. (...) Rozwód jest złem ze względu na swe negatywne korzenie. Najczęstszymi ofiarami rozwodu rodziców są ich dzieci. (...) Osierocenie przez rozwód jest dla dziecka bolesne i słusznie dziecko może pytać, dlaczego ojciec lub matka rozwiedli się z nim. Rozwód nierzadko niesie negatywne następstwa dla samych małżonków: zubożenie, dodatkowe obowiązki, samotność, poczucie krzywdy, społeczna stygmatyzacja i prawie zawsze poczucie braku sukcesu w życiu. (...) Następstwem takiego stanu rzeczy jest izolowanie się i utrata zaufania do ludzi. Wreszcie rozwód jest dysfunkcyjny dla społeczeństwa.

36 Baniak, *Małżeństwo i rodzina w wyobrażeniach i ocenach młodzieży licealnej i akademickiej*, 125–130.

37 Elżbieta Szczot, „Czy w Kościele są rozwody?”, w: *Problemy współczesnego Kościoła*, red. Marian Rusecki, (Lublin: Wydawnictwo KUL, 1996), 471.

38 Lechosław Gapik, *Rozwód... i co dalej?* (Warszawa: Książka i Wiedza, 1989), 29.

Rozwodzące się kobiety rodzą mniej dzieci, a z rozwiedzionych małżeństw pozostaje «armia» sierot, które potrzebują opieki i materialnego zabezpieczenia”³⁹.

W *Katechizmie Kościoła Katolickiego* znajduje się pouczenie dla wiernych dotyczące rozwodu: „Rozwód jest poważnym wykroczeniem przeciw prawu moralnemu, zmierza do zerwania dobrowolnie zawartej przez małżonków umowy, by żyć razem aż do śmierci naturalnej. Rozwód znieważa przymierze zbawcze, którego znakiem jest małżeństwo sakramentalne. Fakt zawarcia nowego związku, choćby był on uznany przez prawo cywilne, jeszcze bardziej powiększa ciężar rozbicia, stawia bowiem małżonka żyjącego w nowym związku w sytuacji publicznego i trwałego cudzołóstwa” (KKK nr 2002 i 2384).

Jakie było nastawienie badanej młodzieży polskiej do rozwodów małżeńskich – jaki odsetek opowiadał się za nimi, a jaki odsetek był im przeciwny? W zbiorowości młodzieży z różnych typów szkół średnich z całego kraju w 1996 roku 28,2% badanych uznało rozwód małżonków za bezwarunkowo dopuszczalny, jeśli małżonkowie nie chcieli trwać w tym związku, a 42% uzależniało rozwód od ważnych okoliczności wskazanych przez małżonków i uznanych przez sąd rodzinny, natomiast 21,4% całkowicie sprzeciwiało się rozwodowi, 4,2% nie miało zdania na ten temat, pozostali nie odpowiedzieli na pytanie⁴⁰.

Wśród młodzieży szkół średnich w Lublinie w 1996 roku 19,9% badanych zdecydowanie potępiło moralnie rozwody, a 45,6% je w pełni je aprobowało, z kolei 34,4% uzależniało ocenę ich od sytuacji, które albo umożliwiałyby ich akceptację, albo odrzucenie; pozostali respondenci (0,3%) nie odpowiedzieli na pytanie⁴¹. Uczniowie szkół średnich w Warszawie w 1996 roku odnieśli się następująco do rozwodów: 38,4% opowiedziało się za ich dopuszczalnością, a 36,5% uzależniało ocenę ich od różnych okoliczności i sytuacji, 18,3% – uznało je za niedopuszczalne⁴².

W zbiorowości młodzieży klas trzecich szkół ogólnokształcących w Krakowie 12% ankietowanych aprobowało zakaz rozwodów, a 52% było przeciwnych temu zakazowi, z kolei 36% uzależniało ich ocenę od różnych sytuacji⁴³. Młodzież szkolna należąca do różnych wyznań religijnych w 1995 roku w 55,9% akceptowała rozwody, w 26,5% – nie akceptowała⁴⁴.

Młodzież szkół średnich w: Jastrzębiu Zdroju, Chełmie, Rzeszowie, Lublinie, Gdańsku, Poniatowej, Rykach dokonała moralnej oceny rozwodów małżeńskich i uznała je jako: a) dozwolone – 15,6% (w tym odpowiednio w tych miastach – 13,2%; 12,6%; 18,3%; 17,5%; 25,2%; 10,3%; 11,8%); b) to zależy – 43,8% (w tym: 50,9%; 45,5%; 38,2%; 43,4%; 46%; 43,2%; 39,5%); c) niedozwolone – 29,1% (w tym: 22,4%; 30,7%; 28,5%; 19,6%;

39 Władysław Majkowski, „Rozwód jako wyraz desakralizacji rodziny”, *Socjologia Religii* 7 (2009): 234.

40 Krzysztof Pawlina, *Młodzież polska z przelomu wieków* (Warszawa: Wydawnictwo Sióstr Loretanek, 1998), 65.

41 Piotr Brożek, *Tradycja religijna w środowisku pluralistycznym. Studium socjologiczne* (Lublin: Redakcja Wydawnictw KUL, 2000), 91.

42 Witold Zdaniewicz, „Wartości religijno-moralne młodzieży polskiej”, *Wiadomości Prowincji Chrystusa Króla SAC* 1 (1997): 35.

43 Urszula Dudziak, *Postawy wobec wychowania seksualnego a hierarchia wartości nauczycieli. Studium teologiczno-pastoralne* (Lublin: Wydawnictwo KUL, 2001), 149.

44 Bogusław Milerski, „Prywatyzacja religijności młodzieży polskiej. Raport z badań”, *Rocznik Teologiczny Chrześcijańskiej Akademii Teologicznej* 4 (1997): 73.

34,7%; 32,4%); d) brak oceny – 9% (w tym: 10,1%; 9,1%; 6,5%; 7,2%; 6,6%; 10,3%; 13,4%); e) brak danych 2,5%. Od 38,8% do 50% respondentów z całej zbiorowości szkolnej nie usprawiedliwiała rozwodów, od 20,2% do 26,9% oceniło rozwody w kategoriach neutralnych moralnie i od 17,8% do 34,4% usprawiedliwiała je moralnie⁴⁵.

Ks. Remigiusz Szauer, analizując wypowiedzi młodzieży szkół średnich i studentów wyższych uczelni w diecezji koszalińsko-kołobrzeskiej dotyczące rozwodów małżeńskich, tak je prezentuje: „Przeciwnikami rozwodów w większym stopniu są mężczyźni niż kobiety (18,1% wobec 10,2%). Również mężczyźni w większym stopniu dostrzegają, że powinny być poważne powody takiej decyzji. Częściej rozwód akceptują uczniowie (27,8%) niż studenci (23,8%), z kolei ograniczony wymiar możliwości rozwodu jest większym udziałem studentów (60,7%) niż uczniów (54,3%). Jako niedopuszczalny moralnie rozwód w największym stopniu uważają respondenci ze wsi i z miast do 10 tys. mieszkańców. Najwyższy poziom akceptacji instytucji rozwodu jest wśród respondentów z miast do 30 tys. mieszkańców. Z kolei moralna niedopuszczalność rozwodu była deklarowana przez 40% głęboko wierzących (przy 52,9% dopuszczających rozwód warunkowo), 18,8% wierzących (przy 61,6% warunkowo uznających rozwód), 4,7% wątpiających poszukujących (przy 66,5% wątpiających dopuszczających, że rozwód może zaistnieć pod ścisłymi warunkami); 7,2% niezdecydowanych religijnie (przy 55,8% opowiadających się za rozwodem z istotnych powodów), 4,1% obojętnych religijnie (przy 49,5% obojętnych religijnie dopuszczających rozwód warunkowo; 42,3% opowiadających się zdecydowanie za rozwodem) oraz 2,4% niewierzących (przy 61,4% dopuszczających rozwód i 33,9% stawiających warunki)”⁴⁶.

Młodzież ze szkół ponadpodstawowych uczestnicząca w badaniach krajowych w 2017 roku w 29% uznała rozwody małżeńskie za w pełni dopuszczalne i w 44,5% za warunkowo dopuszczalne („to zależy”), łącznie akceptowało je 74,5% badanej zbiorowości. Z kolei za niedopuszczalne uznało rozwody zaledwie 13% badanych uczniów, a 7,2% miało trudności zajęciem stanowiska w tej kwestii, zaś 6,3% nie odpowiedziało na pytanie. W 2017 roku stosunek kobiet do rozwodów był następujący: pełna ich aprobata – 32,5% i aprobata częściowa („to zależy”) – 44,5% (aprobata łączna – 77%, a dezaprobata – 11,1%, brak zdania – 11,9%); stosunek mężczyzn do rozwodów (odpowiednio) – 24,7% i 44,9% (łącznie aprobata – 69,6%, dezaprobata – 15% i brak zdania – 15,4%). Zwróćmy jeszcze uwagę na dynamikę oceny moralnej rozwodów dokonanej przez młodzież szkolną w latach 1988–1998 i 2005–2017, uwzględniając poszczególne kategorie (stopnie) tej ich oceny: a) są dopuszczalne w pełni: 18% – 27,7% – 17,9% – 29%; b) są dopuszczalne warunkowo („to zależy”): 48,1% – 36,7% – 42,1% – 44,5% (łącznie dopuszczalne: 66,1% – 64,4% – 60% – 73,5%); c) są niedopuszczalne: 22,9% – 19% – 16,4% – 13%; d) trudno to ocenić: 6,9% – 9,9% – 8,2% – 7,2%; e) brak odpowiedzi: 4% – 6,7% – 15,3% – 6,3%. W latach 1988–2017 zwiększył się wskaźnik osób uznających rozwody za dopuszczalne (różnica – 11%) oraz zmniejszył się nieco wskaźnik ocen permissywnych, warunkowych

45 Mariański, *Między sekularyzacją i ewangelizacją. Wartości prorodzinne*, 378–383.

46 Szauer, *Między potrzebą doznań a trwałością postaw*, 372–373.

(„to zależy”) o 3,6% i ocen wykluczających rozwody o 9,9%. Najbardziej wyraźne zmiany nastąpiły w latach 2005–2017: są dopuszczalne – wzrost o 11,1%; „to zależy” – wzrost o 2,4%; są niedopuszczalne – spadek o 3,4%; trudno powiedzieć – spadek o 1%; brak odpowiedzi – spadek o 9%⁴⁷.

Uczniowie ze szkół średnich w Kaliszu (2008) i studenci Wyższej Szkoły Komunikacji i Zarządzania w Poznaniu (2011) wśród wielu przyczyn rozwodów wskazali cztery przyczyny jako najczęściej występujące w praktyce, a mianowicie: 1) zdrada małżeńska; 2) kłopoty we współżyciu seksualnym małżonków; 3) osłabianie i zanikanie wzajemnej miłości między małżonkami; 4) przemoc w małżeństwie i rodzinie. Łącznie przyczyny te wskazało 76,3% badanych, w tym 72,6% uczniów i 79,7% studentów oraz 79,2% kobiet i 73,3% mężczyzn. Do drugiej kategorii badani zaliczyli dwie przyczyny rozwodów: niedojrzałość do życia w związku małżeńskim i alkoholizm współmałżonka – łącznie wskazało je 63,8% badanych, w tym 57,3% uczniów i 70,7% studentów oraz 66,9% kobiet i 59,6% mężczyzn. Do trzeciej kategorii respondenci zaliczyli trzy przyczyny rozwodów: różnice charakteru małżonków, zazdrość i zawiść, brak własnego mieszkania – łącznie wskazało je 55,2% badanych, w tym 49,3% uczniów i 61,4% studentów oraz 57,8% kobiet i 51,6% mężczyzn. Do czwartej kategorii badani zaliczyli trzy przyczyny rozwodów: brak pieniędzy, różnice światopoglądowe, ingerencję teściów – łącznie wskazało je 40% badanych, w tym 33,8% uczniów i 46,6% studentów oraz 41,9% kobiet i 37,3% mężczyzn⁴⁸.

Maturzyści ze szkół średnich w Szprotawie, Puławach, Kraśniku, Dęblinie, Gdańsku w 2009 roku odnieśli się do rozwodów małżeńskich w następujący sposób: a) powinny być dozwolone – 18,6% (w tym wyżej wskazanych miastach: 16,3%; 15,6%; 13,6%; 24,3%; 30,3%); b) powinny być warunkowo dozwolone („to zależy”) – 49,8% (w tym w kolejnych miastach: 48,9%; 50%; 52,3%; 59,5%; 45,7%), łącznie dozwolone – 68,4% (w tym: 65,2%; 65,6%; 65,9%; 83,8%; 76%); c) powinny być zabronione – 20,7% (w tym: 21%; 21,6%; 26,1%; 8,1%; 14,4%); d) brak zdania – 7% (w tym: 9%; 9,2%; 6,4%; 8,1%; 2,4%); brak danych – 3,9% (w tym: 4,7%; 3,6%; 1,5%; 0%; 7,2%). W 2009 roku we wskazanych 5 miastach stosunek kobiet do rozwodów był następujący: pełna aprobata – 21,1%; częściowa aprobata – 49,2% (łącznie aprobata – 70,3%; dezaprobata – 20,2%; brak zdania – 3,6%); z kolei mężczyźni: 16,3%; 50,4% (łącznie – 66,7; 21,1%; 8%); wśród osób głęboko wierzących rozwód popierało 3,4% respondentów, a 32,8% – popierało je warunkowo; łącznie popierało – 35,2%, a 48,9% – odrzucało rozwody; 13,6% – brak poglądów w tej kwestii, wierzący – 14,2%; 53,8% (łącznie – 68,4%) obojętni religijnie – 33,9% i 46,8%; niewierzący – 50,9% i 39,6%. W okresie 15 lat tylko nieznacznie zwiększył się krąg młodych ludzi aprobujących stanowisko Kościoła katolickiego w sprawie nierozdzielności małżeństwa⁴⁹.

47 Janusz Mariański, *Kondycja religijna i moralna młodzieży szkół średnich w latach 1988–2005–2017. Raport z ogólnopolskich badań socjologicznych* (Toruń: Wydawnictwo Adam Marszałek, 2018), 258.

48 Baniak, *Małżeństwo i rodzina w wyobrażeniach i ocenach młodzieży licealnej i akademickiej*, 133–146.

49 Janusz Mariański, *Małżeństwo i rodzina w świadomości młodzieży maturalnej – stabilność i zmiana* (Toruń: Wydawnictwo Adam Marszałek, 2012), 347–350.

W Lublinie w 1994 roku 18,3% ankietowanych maturzystów akceptowało rozwody jako zachowanie dozwolone, a 48% – akceptowało je warunkowo („to zależy”), zaś łącznie akceptowało – 66,3%, natomiast 20,5% – nie akceptowało ich, 8,3% – wstrzymało się od oceny; w 2005 roku wskazali odpowiednio: 11,8% i 42,6%; (łącznie akceptowało je – 54,4%, 20,6%; 9,7%; 15,3%). W latach 1994–2005 poglądy maturzystów nieznacznie ewoluowały w kierunku spadku akceptacji rozwodów⁵⁰. Z kolei maturzyści w Lublinie w roku szkolnym 2009/2010 deklarowali następujące postawy wobec rozwodów: a) dozwolone w pełni – 14% i częściowo dozwolone – 54,8% (łącznie dozwolone – 68,5%), natomiast według 23,2% są one niedozwolone; 6,5% – trudno powiedzieć⁵¹.

Młodzież ze szkół ponadgimnazjalnych w trzech powiatach regionu konińskiego w 2009 roku oceniła je następująco: dozwolone całkiem – 14,4% i częściowo – 38,8% (łącznie dozwolone – 53,2%), niedozwolone – 39,1%, brak oceny – 6,2%. Maturzyści w Kielcach w 2004 roku dopuszczali rozwody w 77% z wielu powodów i przyczyn, zwłaszcza takich jak: zdrada małżeńska, alkoholizm współmałżonka, przemoc w małżeństwie i rodzinie⁵².

W badaniach ankietowych w Rzeszowie w 2007 roku ustalono, że młodzież szkół średnich w 14% w pełni akceptowała rozwody i w 34,2% akceptowała je częściowo (łącznie akceptowała w 48,2%), natomiast w 36,2% nie akceptowała; 15,6% – brak oceny⁵³. Wśród uczniów z liceów ogólnokształcących w Rybniku i Jastrzębiu Zdroju w roku szkolnym 2005/2006 z klas pierwszych 14,6% ankietowanych było przeciwnych rozwodom, a 55,4% – zajęło wobec nich postawę ambiwalentną, natomiast 25,6% uznało je jako dopuszczalne⁵⁴. Wśród maturzystów ze szkół licealnych w Częstochowie w roku szkolnym 2007/2008 deklarowano następujące postawy wobec rozwodów: nie potępiam – 35,7%, nieznacznie potępiam – 14,3%, umiarkowanie potępiam – 19%, znacznie potępiam – 13%, w największym stopniu potępiam – 18%, łącznie rozwody potępiało tu aż 64,3% ankietowanych uczniów⁵⁵.

50 Emilia Żerel, „Kondycja moralna maturzystów lubelskich”, *Socjologia Religii* 6 (2008): 193–212.

51 Marcin Rola, *Wartości moralne w świadomości maturzystów lubelskich. Studium socjologiczne* (Lublin: Wydawnictwo i Drukarnia Standruk, 2016), 24–46.

52 Katarzyna Kotulska, „Orientacje małżeńskie i rodzinne młodzieży na podstawie badań uczniów szkół średnich”, w: *Pedagogika społeczna w służbie rodzinie – aspekt poznawczy, kulturowy i wychowawczy*, t. 1, red. Krzysztof Gąsior, Tadeusz Sakowicz (Kielce: Świętokrzyskie Centrum Profilaktyki i Edukacji, 2005), 325.

53 Sławomir Henryk Zaręba, *W kierunku jakiej religijności? Studia nad katolicyzmem polskiej młodzieży* (Warszawa: Zakład Wydawnictw Statystycznych, 2008), 104.

54 Leon Smyczek, „Postawy młodzieży licealnej wobec zasad katolickiej etyki małżeńskiej i rodzinnej”, w: *Wartości i postawy młodzieży polskiej*, t. 1, red. Danuta Walczak-Duraj (Łódź: Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, 2009), 173.

55 Sławomir Sobczak, „Młodzież wobec stopnia akceptacji norm prawnych i moralnych”, w: *Wartości i postawy młodzieży polskiej*, t. 1, red. Danuta Walczak-Duraj (Łódź: Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, 2009), 151.

3. Uwagi krytyczne

Uwzględniając powyższe analizy, należy stwierdzić, że z badań tu zaprezentowanych dowiadujemy się, iż młodzi ludzie oczekują od małżeństwa przede wszystkim zaspokojenia potrzeb emocjonalnych, a wskazując na najważniejsze cele i zadania małżeństwa, koncentrują się na indywidualnych potrzebach uczuciowych. Potrzeby te są głównym motywem zakładania wspólnoty małżeńsko-rodzinnej, której powołanie do istnienia odbywa się w kategoriach mniej społecznych, a bardziej w indywidualnych i osobistych. We wzajemnych stosunkach ze współmałżonkiem młodzi ludzie pragną rozwijać własną osobowość, pragną być wyróżnieni i akceptowani. W ocenie większości badanych osób celem małżeństwa jest rozwijanie wzajemnej miłości, a wartością niezwykle ważną są dzieci. Młodzi ludzie poszukują swoich celów życiowych w trwałym małżeństwie i rodzinie, w przekonaniu, że zaspokoją one ich potrzebę związku uczuciowego z drugim człowiekiem, potrzebę takiej więzi, która rodzi przyjaźń, daje poczucie wzajemnego zrozumienia, uwalnia człowieka od lęku przed samotnością, zapewnia obu stronom poczucie bezpieczeństwa i dostatku. Z tych samych powodów przywiązują dużą wagę do wzajemnej pomocy jako celu i zadania małżeństwa.

Małżeństwo w świadomości większości młodych ludzi stanowi wspólnotę kochających się osób, wzajemnie wspierających się, zatroskanych o dzieci, liczących na siebie w trudnych chwilach, wiernych sobie. Jest to nieco wyidealizowany obraz małżeństwa i rodziny, który nie ma szans pełnej realizacji we współczesnych warunkach życia codziennego. Czynniki gwarantujące trwałość i szczęście w małżeństwie symbolizują integrację małżeństwa i rodziny, dobre wzajemne przystosowanie małżonków oparte na wzajemnej miłości, szacunku i poważaniu oraz na partnerskiej akceptacji drugiej osoby.

Małżeństwo sakramentalne było wyżej oceniane niż małżeństwo cywilne zarówno przez większość licealistów, jak i studentów. Charakter religijny, ich zdaniem, gwarantuje małżeństwu trwałość i nierozzerwalność, opiera się na mocniejszych podstawach niż małżeństwo cywilne, w założeniu którego jest możliwość rozwiązania go przez formalny rozwód. Z drugiej strony duży odsetek respondentów, zwłaszcza studentów, akceptuje rozwody małżeńskie w sytuacjach i okolicznościach wskazujących wprost na niemożliwość kontynuowania związku, niekiedy nawet kosztem dobra dzieci tych małżonków. Ci respondenci nie akceptują warunków małżeństwa sakramentalnego, szczególnie wykluczenia możliwości jego rozwiązania z ważnych powodów i przyczyn.

Stosując się do przyjętego paradygmatu „ciągłości i zmiany” w nastawieniu badanej młodzieży do małżeństwa i do jego cech podstawowych, należy stwierdzić, że znacznie większe odsetki uczniów i studentów opowiadały się za niezbędnością egzystencjalną małżeństwa, w tym za trwałym i nierozwiązywalnym związkiem sakramentalnym, a jednocześnie sprzeciwiały się rozwodom małżeńskim w drugiej połowie XX wieku, aniżeli w obu dekadach XXI wieku. Spadek zainteresowania małżeństwem, w tym sakramentalnym, a jednocześnie wzrost zainteresowania wśród obu grup badanej młodzieży rozwodami występował już w ostatniej dekadzie minionego wieku, żeby nasilić się znacznie w obecnym wieku, szczególnie w drugiej dekadzie, zwłaszcza w środo-

wisku studentów. Zjawisko to miało różne rozmiary w poszczególnych środowiskach społecznych, w których były zrealizowane badania socjologiczne. Zatem na przełomie obu wieków zmalała znacznie ciągłość elementów pozytywnego nastawienia badanej młodzieży do małżeństwa i jego cech podstawowych, a równocześnie wzrosła w podobnej skali krytyka i negatywne podejście do małżeństwa, zwłaszcza sakramentalnego. Zmiana ta obejmuje także krytykę i zmniejszenie w obecnym wieku ślubu kościelnego u znacznego odsetka respondentów, z jednoczesną preferencją ślubu cywilnego, jak negocowania w ogóle ślubu małżeńskiego.

Zakończenie

Badania prezentowane w tym artykule wykazały, że młodzież licealna i akademicka inaczej niż ludzie dorośli podchodziła do stabilności i trwałości małżeństwa, jak i do szczęścia małżonków. Stąd odmienne są jej wyobrażenia roli poszczególnych czynników decydujących o trwałości związku małżeńskiego i o poczuciu szczęścia partnerów w nim. W świadomości większości uczniów szkół średnich i studentów wyższych uczelni (86,5%) małżeństwo jest wspólnotą opartą na silnej i wzajemnej miłości żony i męża, stale się wspierających, wiernych sobie wzajemnie, liczących na siebie w dobrych i złych chwilach codzienności, zatroskanych o własne dzieci, cieszących się z satysfakcjonującego współżycia seksualnego, wspólnie zabiegających o własne dochody i gospodarstwo rodzinne. Natomiast znikomą rolę w tak definiowanej wspólnotcie małżeńsko-rodzinnej odgrywają poglądy i wartości religijne, przekonania i sympatie polityczne oraz pochodzenie społeczne małżonków. Rola tych czynników, w ocenie respondentów, jest umiarkowanie ważna, choćby dlatego, że w niektórych sytuacjach mogłyby one odegrać negatywną rolę w trwałości małżeństwa i w stabilności rodziny. Bardziej zróżnicowane postawy badana młodzież zajęła wobec rozwodów – niespełna połowa respondentów opowiadała się za możliwością rozwiązania małżeństwa w sytuacjach koniecznych, zwłaszcza wtedy, kiedy małżonkowie już przestali się kochać, a związek ich jest zwykłą formalnością. W takiej sytuacji nawet religijny charakter małżeństwa nie jest w stanie zachować jego trwałości. Z drugiej strony ponad dwie piąte badanych uczniów i studentów były przeciwnie rozwodom. Stabilność i trwałość małżeństwa akceptował w pełni większy odsetek licealistów i studentów w drugiej połowie XX wieku niż w obu dekadach XXI wieku, kiedy to wzrósł odsetek w obu grupach opowiadających się za rozwodami.

Bibliografia

- Adamczyk, Tomasz. „Postawy moralne studentów w warunkach zmiany społecznej”. W: *Wartości, postawy i więzi moralne w zmieniającym się społeczeństwie*, red. Janusz Mariański, Leon Smyczek, 235–265. Kraków: Wydawnictwo WAM, 2008.
- Baniak, Józef. „Kohabitacja niezamężna i małżeństwo w świadomości młodzieży licealnej i akademickiej. Studium socjologiczne na przykładzie Kalisza i Poznania”. *Poznańskie Studia Teologiczne* 11 (2001): 225–245.
- Baniak, Józef. *Małżeństwo i rodzina w wyobrażeniach i ocenach młodzieży licealnej i akademickiej. Między konformizmem a kontestacją. Studium socjologiczne*. Poznań: Wydawnictwo Wydziału Nauk Społecznych Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza, 2016.
- Baniak, Józef. *Od akceptacji do kontestacji. Moralność katolicka w krytycznym ujęciu i ocenie młodzieży polskiej*. Warszawa: Difin SA, 2015.
- Blewiński, Andrzej. „Studenci wobec podstawowych wartości moralnych”. *Przegląd Powszechny* 9 (2001): 212–221.
- Boguszewski, Rafał. „Od zinstytucjonalizowanej do zindywidualizowanej religijności Polaków w procesie przemian”. W: *Globalny i lokalny wymiar religii. Polska w kontekście europejskim*, red. Irena Borowik, Andrzej Górny, Wojciech Świątkiewicz, 135–147. Kraków: Zakład Wydawniczy Nomos, 2016.
- Braun-Gałkowska, Maria. *Psychologia domowa: małżeństwo – dzieci – rodzina*. Olsztyn: Wydawnictwo Uniwersytetu Warmińsko-Mazurskiego, 1985.
- Brożek, Piotr. *Tradycja religijna w środowisku pluralistycznym. Studium socjologiczne*. Lublin: Redakcja Wydawnictw KUL, 2000.
- Budzyńska, Ewa. „Model małżeństwa i rodziny u młodzieży wielkomiejskiej (na przykładzie Katowic)”. W: *Współczesne rodziny polskie – ich stan i kierunek przemian*, red. Zbigniew Tyszka, 303–314. Poznań: Wydawnictwo Naukowe UAM, 2001.
- Czeszejko, Magdalena. „Współczesne wartości a plany małżeńsko-rodzinne młodzieży”. W: *Miłość, wierność i uczciwość na rozstajach współczesności. Kształty rodziny współczesnej*, red. Wojciech Muszyński, Ewa Sikora, 110–124. Toruń: Wydawnictwo Adam Marszałek, 2008.
- Dobrodzicka, Grażyna. „Ewolucja wartości rodzinnych”. W: *Zmiany w życiu Polaków w gospodarce rynkowej*, red. Lidia Beskid, 141–158. Warszawa: Instytut Filozofii i Socjologii Polskiej Akademii Nauk, 1999.
- Dubach, Alfred. „Einstellung zu Ehe und Familie in Nähe und Distanz zu den Kirchen”. W: *Lebenswerte Religion und Lebensführung in der Schweiz*, hrsg. von Schweizerischen Pastoralsoziologisches Institut. Zürich: Schweizerischen Pastoralsoziologisches Institut, 2001.
- Dudziak, Urszula. *Postawy wobec wychowania seksualnego a hierarchia wartości nauczycieli. Studium teologiczno-pastoralne*. Lublin: Wydawnictwo KUL, 2001.
- Dyczewski, Leon. „Stosunek narzeczonych do norm broniących małżeństwa i poczętego życia”. *Chrześcijanin w Świecie* 12 (1988): 58–71.
- Gapik, Lechosław. *Rozwody... i co dalej?* Warszawa: Książka i Wiedza, 1989.

- Giza-Poleszczuk, Anna. „Związki partnerskie, małżeństwo i dzieci – kulturowe zróżnicowanie postaw”. W: *Polacy wśród Europejczyków. Wartości społeczeństwa polskiego na tle innych krajów europejskich*, red. Aleksandra Jasińska-Kania, Mirosława Marody, 236–256. Warszawa: Instytut Filozofii i Socjologii Polskiej Akademii Nauk, 2002.
- Gizicka, Dorota. „Małżeństwo i rodzina w hierarchii wartości życiowych młodzieży”. *Roczniki Nauk Społecznych KUL* 33, 1 (2005): 185–200.
- Kotulska, Katarzyna. „Orientacje małżeńskie i rodzinne młodzieży na podstawie badań uczniów szkół średnich”. W: *Pedagogika społeczna w służbie rodzinie – aspekt poznawczy, kulturowy i wychowawczy*. T. 1, red. Krzysztof Gąsior, Tadeusz Sakowicz. Kielce: Świętokrzyskie Centrum Profilaktyki i Edukacji, 2005.
- Kowalska, Irena. „Postawy i zachowania matrymonialne oraz prokreacyjne w okresie transformacji ekonomicznej”. *Ethos* 14, 3 (2001): 138–156.
- Majkowski, Władysław. *Czynniki dezintegracji współczesnej rodziny polskiej*. Kraków: SCJ Wydawnictwo Księży Sercanów, 1997.
- Majkowski, Władysław. *Niesakramentalne związki małżeńskie katolików – koniec dyskusji czy nowa udreka? Między nakazem a wyborem. Dylematy moralne małżeństwo i rodzin w Polsce*, red. Józef Baniak. Kraków: Zakład Wydawniczy Nomos, 2012.
- Majkowski, Władysław. „Rozwód jako wyraz desakralizacji rodziny”. *Socjologia Religii* 7 (2009): 229–328.
- Mariański, Janusz. *Kondycja religijna i moralna młodzieży szkół średnich w latach 1988–2005–2017. Raport z ogólnopolskich badań socjologicznych*. Toruń: Wydawnictwo Adam Marszałek, 2018.
- Mariański, Janusz. *Małżeństwo i rodzina w świadomości młodzieży maturalnej – stabilność i zmiana*. Toruń: Wydawnictwo Adam Marszałek, 2012.
- Mariański, Janusz. *Między sekularyzacją i ewangelizacją. Wartości prorodzinne w świadomości młodzieży szkół średnich*. Lublin: Towarzystwo Naukowe KUL, 2003.
- Milerski, Bogusław. „Prywatyzacja religijności młodzieży polskiej. Raport z badań socjologicznych”. *Rocznik Teologiczny Chrześcijańskiej Akademii Teologicznej* 1–2 (1991): 47–84.
- Nave-Herz, Rosemarie. „Nichteheliche Lebensgemeinschaft als Beispiel gesellschaftlicher Differenzierung”. W: *Nichteheliche Lebensgemeinschaften. Analysen zum Wandel partnerschaftlicher Lebensformen*, hrsg. von Thomas Klein, Wolfgang Lauterbach. Opladen: Leske + Budrich, 1999.
- Pawlina, Krzysztof. *Młodzież polska z przełomu wieków*. Warszawa: Wydawnictwo Sióstr Loretanek, 1998.
- Polak, Mieczysław. „Społeczno-kulturowe uwarunkowania duszpasterstwa narzeczonych”. *Teologia Praktyczna* 12 (2001): 104–123.
- Rola, Marcin. *Wartości moralne w świadomości maturzystów lubelskich. Studium socjologiczne*. Lublin: Wydawnictwo i Drukarnia Standruk, 2016.
- Slany, Krystyna. *Alternatywne formy życia małżeńsko-rodzinnego w ponowoczesnym świecie*. Kraków: Zakład Wydawniczy Nomos, 2002.
- Smyczek, Leon. „Postawy młodzieży licealnej wobec zasad katolickiej etyki małżeńskiej i rodzinnej”. W: *Wartości i postawy młodzieży polskiej*, red. Danuta Walczak-Duraj. Łódź: Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, 2009.

- Sobczak, Sławomir. „Młodzież wobec stopnia akceptacji norm prawnych i moralnych”. W: *Wartości i postawy młodzieży polskiej*, red. Danuta Walczak-Duraj. Łódź: Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, 2009.
- Szauer, Remigiusz. *Między potrzebą doznań a trwałością postaw. Religijność i moralność uczniów szkół średnich i studentów uczelni wyższych w diecezji koszalińsko-kołobrzeskiej. Studium socjologiczne*. Warszawa: Warszawskie Wydawnictwo Socjologiczne, 2019.
- Szczepański, Jan. *Elementarne pojęcia socjologii*. Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 1970.
- Szczot, Elżbieta. *Czy w Kościele są rozwody?*. W: *Problemy współczesnego Kościoła*, red. Marian Rusecki. Lublin: Wydawnictwo KUL, 1996.
- Tyrała, Radosław. „Ślub humanistyczny po polsku – koncepcje i konsekwencje”. *Socjologia Religii* 7 (2009): 253–273.
- Wawro, Franciszka Wanda. „Postawy religijne młodzieży szkół średnich”. W: *Z badań nad religijnością polską. Studia i materiały*, red. Witold Zdaniewicz, Władysław Piwowarski. Warszawa–Poznań: Pallottinum, 1986.
- Zaręba, Sławomir Henryk. *W kierunku jakiej religijności? Studia nad katolicyzmem polskiej młodzieży*. Warszawa: Zakład Wydawnictw Statystycznych, 2008.
- Zdaniewicz, Witold. „Wartości religijno-moralne młodzieży polskiej”. *Wiadomości Prowincji Chrystusa Króla SAC* 1 (1997): 30–38.
- Żerel, Emilia. „Kondycja moralna maturzystów lubelskich”. *Socjologia Religii* 6 (2008): 198–212.